

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

може бути досить високим. Аморальний вчинок, аморальна поведінка - це не просто заперечення моралі, це особлива "моральна" позиція суб'єкта. Тому питання простеження механізмів формування особистісної моральної норми повинно залишатися в центрі уваги психологів.

Висновки

Підсумовуючи аналіз проблеми, зазначимо, що в психологічній науці сформувалося чітке уявлення про такий когнітивно-мотиваційно-емоційний конструкт свідомості як особистісна норма. Значущість її аналізу в контексті моральної свідомості зумовлена фундаментальністю загальної проблеми морального розвитку.

Саме особистісна моральна норма забезпечує дитині перехід від розуміння морально-етичних приписів до їх практичного втілення у процесі життєдіяльності, налагодженні стосунків з дорослими та однолітками. До основних показників її функціонування у дитячій свідомості можна віднести: здатність до переносу моральної норми у нові умови, легкість переходу від знань до нормативної поведінки, тривалість дії засвоєної норми, використання особистісних стратегій нормовідповідного плану без наявності зовнішнього контролю, відсутності стимулюючих чи каральних санкцій.

Література

1. Бех И.Д. Нравственность личности: Стратегия становления. – Ровно, 1991. – 146 с.
2. Дробницкий О.Г. Мораль. Философско-энциклопедический словарь. – М., 1988. – 388 с.
3. Зосимовский А.В. Критерии нравственной воспитанности // Педагогика. – 1992. - № 12. – С. 22-26.
4. Корниенко Н.А. Психологические основы эмоционально-нравственного развития личности. – Дисс... канд. психол. наук. – М., 1997. – 166 с.
5. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии. – М.: Смысл, 2000. – 511 с.
6. Холина Н.А. Развитие у дошкольников морального выбора в условиях воображаемого действия: Дисс... канд. психол. наук: 19.00.07. – Б.г., б.м. 213 с.
- Холмогорова В.М. Психологические условия нравственного развития дошкольников: Дисс... канд. психол. наук. – М., 2001. – 178 с

Резюме

Статья посвящена вопросу развития нравственного сознания и самосознания в детском возрасте. Анализируется проблема личностного смысла моральной нормы, ее сущность, критерии функционирования, этапы развития, переход от познавательного к прагматическому уровню использования социальных императивов.

Summary

The problem of moral self-consciousness development at the childhood is clarified in this article. The author analyses the essence of "personal moral norm", it's functions, main stages the development, and aging features of the process of moral demands * internalization. * Key words: moral norm, sense, personal moral norm.

УДК 159.922.73

В.І.Безлюдна, Н.В.Корчакова

ДЕТЕРМІНАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ КОГНІТИВНО-МОТИВАЦІЙНИМИ ЗМІНАМИ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

В статті аналізується проблема взаємозв'язку моральної свідомості та поведінки, обговорюється неоднозначність, непрямолінійність цих зв'язків, висвітлюються результати наукових спостережень, присвячених становленню моральної поведінки в дошкільному дитинстві, розкриваються нові тенденції щодо аналізу основних одиниць аналізу моральної поведінки дітей

Ключові слова: моральна свідомість, моральна поведінка, моральна діяльність

Постановка проблеми

У розмаїтті глибоко дискусійних проблем психологічної науки одне з чільних місць посідає питання інтеграції моральної свідомості з її похідною – нормовідповідною поведінкою. Складність проблеми зумовлена неоднозначністю зв'язків, що існують між цими конструктами, багатогранністю детермінуючих основ процесу, величезною практичною значущістю розкриття його закономірностей. Моральна свідомість - основа моральної поведінки. Без чіткого усвідомлення моральних приписів, сформованості цілісної системи уявлень про норми співжиття не можна розраховувати на поведінковий вияв моральних тенденцій. Першим кроком наближення до прагматичного рівня функціонування моральної свідомості є перенесення відповідної системи уявлень у сферу я-концептуальних структур, виокремлення себе як суб'єкта моральних відносин.

Враховуючи складність проблеми, вважаємо за доцільне зупинитися на аналізі розробки вище

окреслених питань. **Метою** цього повідомлення є аналіз сучасних підходів до питання вивчення взаємозв'язку моральної свідомості та моральної поведінки в дитячому віці.

Ідея єдності свідомості і зовнішньої поведінки людини належить до головних принципів вітчизняної психології. Вона отримала ґрунтовну аргументацію і різносторонню експериментальну розробку у працях Л.С.Виготського, С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва, Д.Б.Ельконіна, Л.І.Божович, Д.Н.Узнадзе та інших відомих вчених, у роботах яких на перший план висувається діяльність, як ланка зв'язку між людиною, її свідомістю і зовнішнім предметним світом. Положення про нерозривний зв'язок свідомості і діяльності, у яку ця свідомість органічно вплетена, можна розповсюдити і на взаємозв'язок моральної свідомості та поведінки. Оскільки саме поведінка є основним засобом об'єктивації суб'єктивного життя особистості, її психологічних станів і процесів, функціонування її свідомості та самосвідомості [2].

У той же час зазначимо, що взаємозв'язок моральної свідомості і моральної поведінки не є однозначним. Як показують психологічні дослідження, своєрідність цих зв'язки виявляється у різному поєднанні елементів. В силу неоднорідності моральної свідомості її вплив виявляється не прямолінійним. Основну роль у цьому процесі відіграє співвідношення когнітивних та емоційно-мотиваційних компонентів моральної свідомості. У той час як зовнішні фактори чи індивідуальні особливості можуть сформувати «злого генія» - особистість, що прекрасно орієнтується в моральних категоріях, але при цьому не привласнила ні одну з них. Неузгодженість між знанням суб'єктом моральних норм і його поведінкою показана у цілому ряді робіт, у яких перш за все підкреслюється, що діти знають, що потрібно робити і як себе вести, і в той же час, не ведуть себе як необхідно.

Отже, загальна закономірність морального становлення визначається тенденцією нелінійного зв'язку розвитку моральної свідомості і моральної поведінки. Ці категорії не є незалежними, вони опосередковано впливають одна на одну - моральна свідомість задає орієнтири й обґрунтування необхідності дотримання моральних норм, у той час як реальна поведінка забезпечує їх переосмислення. Складність цих зв'язків значною мірою зумовлена неоднорідністю самої моральної свідомості, а також диференційованістю впливу різних структур свідомості на дотримання різних моральних норм.

Зазначимо, що в психологічній науці для позначення морально-нормативної поведінки використовуються два терміни: «*моральна поведінка*» і «*моральна діяльність*». У одних випадках ці терміни використовуються як синоніми (С.Ф.Анісімов [2], Л.М.Архангельський [3]), у інших – спостерігається їх розведення.

Варто відмітити, що зближення понять «моральна поведінка» та «моральна діяльність», яке спостерігається у науковій думці, все ж не означають їх повного ототожнення, що є досить значимим для психологічного аналізу їх сутності. Моральна діяльність є формою і засобом реалізації прийнятого етичного рішення, у той час як моральна поведінка є об'єктивацією не лише моральної свідомості але і підсвідомості. Враховуючи вікові особливості дітей, вважаємо за доцільне використання щодо їх нормативної поведінки саме терміну «моральна поведінка».

Елементарною «клітинкою» моральної поведінки є *вчинок*. Саме у вчинку, у його внутрішній структурі встановлюється єдність суб'єктивних та об'єктивних елементів. Через вчинок виявляється сутність моральної свідомості, рівень внутрішнього прагнення дитини діяти згідно моральних вимог.

Цінність вчинку без врахування моральних відношень не дає дійсного уявлення про його моральну значущість, оскільки під впливом багатьох причин позитивні мотиви можуть дати негативний результат

Кожний моральний вчинок складається з великої кількості **компонентів**, найважливішими серед яких є: мотив, дія, результат. Крім того структурними елементами вчинку є зовнішній стимул, намір, спонука, ціль, ціннісні орієнтації, боротьба мотивів, прийняття рішення, засоби, самооцінка результату. Вчинок має внутрішній зміст і зовнішню форму. Це ще раз показує злитість моральної поведінки і моральної свідомості

На основі системно-структурного і структурно-функціонального методів в науці була розроблена типологія моральних вчинків (А.Акуленко, М.Аплітаєв, С.Ф.Анісімов, Г.Н.Гумницький). Так М.Аплітаєв [4] систематизував типи вчинків школярів. За стійкими зв'язками структури морального вчинку він виділив ряд варіантів, різновидностей, можливих комбінацій. Хоча як показали подальші дослідження їх різноманітність може бути значно ширшою. Так у дослідженні Н.В.Нікітіної [6] була виокремлена категорія вчинків, які не належать до жодного із виділених типів. Вони були названі вчинками комбінованого типу

Позитивний вчинок – результат морального виховання. Він визначає моральний рівень спрямованості особистості. Як зазначає Якобсон С.Г., моральна поведінка - це добровільне слідування моральним нормам (нормам моралі), якщо навіть їх порушення обіцяє людині певні вигоди, і вона впевнена у безкарності своїх дій. Моральна поведінка самодостатня, вона не потребує зовнішнього підкріплення. Вчинок є своєрідною координатою внутрішнього духовного зростання особистості.

Моральні цінності постійно залежать від багатьох факторів: мотивів, умов, результатів. У залежності від мотивів, якими керується суб'єкт, розрізняють прагматичні і безкорисливі моральні вчинки. Під прагматичними розуміють вчинки, які зорієнтовані на соціальне схвалення. Безкорисливий вчинок не залежить від зовнішнього контролю зі сторони інших людей. (Є.В.Субботський [7]). Найяскравішим прикладом такого вчинку є «вчинок по секрету». Саме він на думку А.С.Макаренка виступає найбільш суттєвим критерієм моральної вихованості. Це моральна поведінка, яка прихована від очей інших і не є

наслідком вимог, схвалення, покарання. Це поведінка, яку вчений назвав “вчинком для правильної ідеї”.

Отже, найважливішою характеристикою вчинку є його переважно усвідомлений характер. Це акт морального самовизначення людини, у якому вона утверджує себе як особистість у своєму ставленні до іншої людини, до самої себе, групи, суспільства. Завдяки вчинку, обов'язок стає дійсністю індивіда.

В історії психології й етики простежується диференціація дії і вчинку. Якщо моральна дія – це активна моральна поведінка, то вчинок – це активність, при оцінці якої береться до уваги моральна цінність його суб'єктивних мотивів, його значення для оточуючих. У широкому плані вчинки вплетені у систему суспільних стосунків. Вчинок не є дія, а дія не є вчинок. Вчинок включається у зміст дії, виступаючи одним із його аспектів. Дії багатогранні і різноманітні, тому не всі види дій мають моральну значущість.

У здатність діяти морально, крім знань про те, як необхідно діяти, включається ще цілий ряд психічних якостей у специфічному для кожного морального вчинку і для кожної ситуації “наборі”. Моральність має справу не з процесами і речами як такими, взятими самі по собі, а зі вчинками і взаємовідношеннями людей. Вчинок відображає зацікавлене ставлення суб'єкту до моральних цінностей. Без цього суб'єктно-ціннісного відношення моральний вчинок відсутній. Вчинок, маючи ціннісний характер, містить у собі певну орієнтацію щодо інших людей [2].

Оскільки моральна свідомість і моральна поведінка не дорівнюють одне одному, але в той же час і не є незалежними структурами, в психологічній науці постійно існує глибокий інтерес до вивчення співвідношення реального і вербального у моральній поведінці.

Зупинимося на аналізі досліджень, що виконані з цього питання в останній період у сфері дитячої психології.

Проблемі співвідношення моральної поведінки і моральної свідомості в дошкільному дитинстві присвячена робота Т.П.Авдулової, 2001 [1]. При зіставленні вербального і реального дотримання моральних норм дітьми дошкільного віку автор одержала підтвердження описаного в літературі положення про розбіжність ліній розвитку моральної свідомості і моральної поведінки в дитячому віці.

Знання необхідності дотримання моральних норм, вербальна декларація готовності їх виконувати і високий рівень розвитку знань, що обґрунтовують дотримання моральних норм, ще не гарантують реалізації на поведінковому рівні. У дослідженні цього автора моральні норми на вербальному рівні дотримувалися майже всіма дітьми дошкільного віку (94 відсотки), у той час як у реальних ситуаціях моральна поведінка простежувалася лише у половини дітей (57 відсотків).

Важливими є спостереження щодо існуючих розбіжностей вербальної і реальної поведінки у ситуаціях, що різнилися своїм контекстом. У дослідженні було помічено, що поведінка дитини, в основі якої лежить моральний мотив, при зміні партнера по взаємодії (дорослий – одноліток) не змінюватиметься, у той час як нормативна поведінка на основі просоціальної мотивації при переході від спілкування з дорослим до взаємодії з однолітком змінює свій характер. При зміні соціального контролю, дитина демонструє реальний рівень розвитку моральної поведінки.

Як показало дослідження, діти дошкільного віку найчіткіше виконують норму правдивості (72 відсотки), у той час як норма справедливого розподілу на поведінковому рівні має значно нижчі параметри.

Досить цікавими є висновки автора щодо взаємоз'язку вербальної і реальної моральної поведінки. Дослідження показало, що діти, які дотримуються моральних норм в реальній поведінці, значно рідше обґрунтовують вербальні моральні дилеми доконвенційними категоріями. У їх судженнях простежується імператив моральної норми. Одночасно саме ці діти виявляють стійкість моральних позицій у ситуаціях негативного морального прикладу. Моральні судження дітей, що дотримуються норми в реальному поведінці, характеризуються стабільністю, незалежно від зміни партнера по спілкуванню. Ці дошкільники реалізують моральні імперативи як у відношенні дорослого, так і у відношенні однолітка, спираючись на досить високий рівень моральних суджень, вибудовуючи їх на більш розвинених моральних категоріях. У той час як діти, які не дотримуються моральних норм у реальній поведінці, найчастіше висловлюють моральні судження, що відповідають доконвенційному рівню.

Результати співвіднесення реальної і вербальної моральної поведінки показали, що діти, які коливаються у власній моральній позиції в реальній поведінці, демонструють нестабільні судження і у вербальній моральній поведінці. Діти, що не дотримуються норм у реальній поведінці, демонструють розбіжність у своїй вербальній моральній позиції відносно однолітка і дорослого. Вони схильні звертатися до категорії авторитету і слухняності в ситуаціях спілкування з дорослим, демонструючи більш низький рівень моральних суджень, ніж у ситуаціях взаємодії з однолітками.

Наголосимо на одному з центральних висновків Т.П.Авдулової: дотримання дітьми дошкільного віку моральних норми у взаємодії з однолітками свідчить про більш високий рівень розвитку моральної свідомості, ніж система взаємодія з дорослим партнером. Ситуація взаємодії з однолітками дозволяє прогнозувати моральний тип поведінки і відносно дорослих, у той час як нормативна поведінка з дорослим ще не є достатнім свідченням моральної поведінки з рівними партнерами.

Таким чином моральна свідомість впливає на поведінку, поведінка на моральну свідомість. Однак ці зв'язки неоднозначні, як показують експерименти: високий рівень моральної свідомості спостерігається, і у дітей, що дотримуються норм і у тих, хто їх порушує. Серед дітей, що дотримуються моральних норм у ситуаціях реального морального вибору є діти, що демонструють і власне моральну

поведінку і просоціальну поведінку. Варіювання ситуацій вербального і морального вибору з дорослим і з однолітком дозволяє визначати генезис морального вчинку, коли у спілкуванні з однолітком зароджується власне моральна дія.

Подібні висновки зроблено також у дослідженні В.М.Холмогорова, 2001 [8]. Результати експерименту показали, що всі діти дошкільного віку (100 відсотків), здійснюючи правильний моральний вибір (т.б. демонструючи наявність моральної свідомості), в реальній життєвій ситуації не готові до відповідних дій. Співпадіння суджень і вчинків спостерігається лише у окремих випадках. Отже, актуалізована моральна норма з 5-річного віку може стати реальною спонукою і регулятором поведінки, але стійкість та здатність до її перенесення у нові життєві обставини у цей період ще не значна. На цій підставі автор робить висновок, що моральна норма існує у свідомості дитини окремо від реальної життєвої ситуації і не є засобом усвідомлення себе та регулятором вчинків.

Важливо зазначити, що в дослідженні виокремлюються відмінні від традиційних одиниці аналізу моральної поведінки дітей. Якщо у більшості досліджень такими показниками виступає дотримання моральної норми, то у даному випадку до таких критеріїв віднесено три характеристики:

- здатність дитини до реалізації моральної норми у реальній поведінці;
- стійкість впливу моральної норми на поведінку, тобто її довготривалість
- здатність до переносу моральної норми у нові життєві ситуації, здатність опосередковувати свою поведінку цією нормою за межами заданих обставин, тобто узагальненість норми.

Можна погодитися з автором, що ці показники дозволять точніше діагностувати рівень морального розвитку, оскільки особливістю моральної поведінки дитини є те, що перед нею досить часто виникає проблема вибору, дитина потрапляє у ситуацію морального конфлікту, де їй необхідно самостійно вибрати певний варіант поведінки.

Висновки

Підсумовуючи, можна зазначити, що проблема розвитку особистості завжди була однією із актуальних проблем освіти і виховання. Процес глибинних перетворень у всіх сферах життя країни докорінним чином змінив систему вимог суспільства до особистості, що надає гостроти проблемам, пов'язаним із моральним розвитком. Особливо важливими є вивчення особливостей моральної сфери в дошкільному віці, коли закладаються основи моральної саморегуляції, інтенсивно розвиваються всі елементи моральної свідомості.

Отже найбільш продуктивною парадигмою дослідження моральної поведінки у вітчизняній психології залишається діяльнісний підхід. У його руслі виконано серію нових експериментальних спостережень, що відкривають перспективні шляхи для подальшої розробки наукової теми та віднайдення ефективних прийомів психологічного впливу на процес інтеграції когнітивно-мотиваційних, емоційних та і поведінкових компонентів морального розвитку дітей.

Література

1. Авдулова Т.П. Предпосылки формирования морального сознания в старшем дошкольном возрасте: Дисс...канд. психол. наук. - М., 2001.- 283 с.
2. Анисимов С.Ф. Мораль и поведение. - 2-е изд, доп. - М.: Мысль, 1985.-155 с.
3. Архангельский Л.М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. – М.: Знание, 1978. - 64 с.
4. Аплетаяев М. Нравственное воспитание подростков в процессе обучения - Омск: ОТПИ, 1988. - 106 с.
5. Гордяскина И.В. Моральный выбор. Феномен сознания и поведения: Автореф. дисс...канд. философ. наук. - Саранськ, 2001.- 20 с.
6. Никитина Н.В. Педагогические средства мотивации нравственных поступков младших школьников в образовательном процессе: Автореф. дисс ...канд. пед. наук. - Омськ, 2001. - 24 с.
7. Субботский Е.В. Формирование морального действия // Вопросы психологии. – 1979.- №3. - С. 47-55.
8. Холмогорова В.М. Психологические условия нравственного развития дошкольника: Дисс... канд. психол. наук. - М., 2001.- 178 с.

Резюме

Статья посвящена анализу теоретических подходов к изучению развития нравственного поведения детей, его обусловленности процессами становления нравственного сознания, обсуждается специфика взаимосвязи когнитивных и поведенческих структур.

Summary

The problem of interrelation of moral consciousness and behavior is analyzed in the article, ambiguity these connections is clarified, the main results of scientific researches in sphere of studying of development of moral consciousness at children's age is discussed.

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовизації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарева О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект ...	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20